

NAUJAS BIHEVIORIZMO GŪSIS KARO STUDIJOSE*

2010 metų pradžioje leidykla *CQ Press* pagaliau išleido Meredith R. Sarkees ir Franko W. Waymano knygą *Resort to War: a Data Guide to Inter-state Extra-state, Intra-state, and Non-state Wars 1816–2007*, kuri daugelio besidominčių jau senokai buvo laukiama pasirodant. Šioje publikacijoje atsispindi naujausi, ko gero, ilgiausiai tarptautinių santykių studijose vykdomo tyrimo projekto – *Karo koreliatai* (angl. *Correlates of War*, toliau – COW) rezultatai. Tai jau trečioji šio projekto pagrindu parengta knyga. Pirmosios dvi knygos atitinkamai pasirodė 1972¹ ir 1982² metais. O štai dabar, po gana ilgokos pauzės, 2010 metais pagaliau sulaukėme trečiosios. Tai rodo vykdomo projekto svarbumą ir gyvybingumą. Todėl norėtusi į šią publikaciją atkreipti ypatingą dėmesį ir specialiai ją aptarti.

Pradinis projekto sumanymas

COW projektą 1963 metais inicijavo Mičigano universiteto politologas J. Davidas Singeris (1925–2009). Tai buvo ambicingas, bet tipi-

* M. R. Sarkees, F. W. Wayman, *Resort to War: a Data Guide to Inter-state Extra-state, Intra-state, and Non-state Wars, 1816–2007*, CQ Press, 2010.

¹ Singer J. D., Small M., *The Wages of War: 1816–1965 Statistical Handbook*, New York, etc: John Willey & Sons, 1972.

² Small M., Singer J. D., *Resort to Arms: International and Civil Wars, 1816–1980*, Sage, 1982.

kas tuo metu besiplėtojančiai biheviaristinei metodologinei revoliucijai sumanymas. Jis rėmėsi prielaida, kad ankstesnių karo priežasčių tyrinėjimų pagrindu skelbiamos išvados moksliniu požiūriu yra nepakankamai pagrįstos. Nors įvairių laikų mąstytojai ir tyrinėtojai neišvengiamai paliesdavo karo priežasčių temą, jie tai darydavo arba platesnių apmąstymų apie žmogaus prigimtį ir gyvenimo prasmę, arba konkrečių istorinių karų tyrinėjimų kontekste. Todėl gaunamos išvados buvo arba spekuliatyvios (pvz., žmonės kariauja dėl ydingos prigimties), arba nepakankamai pagrįstos dėl konkrečių karų priežasčių ekstrapoliacijos visam fenomenui paaiškinti.

O štai Singeris manė ir tikėjosi, kad ankstesnių tyrinėjimų trūkumus turėtų padėti įveikti griežtas ir nuoseklus laikantis mokslinio tyrimo proceso procedūrų patikimų empirinių duomenų sukaupimas apie visus (!) vykusius karus. Tik surinkus ir įvedus duomenis į bendrą duomenų bazę, atsiranda pagrindas empiriškai pagrįstiems apibendrinimams ir svarbiausių karo koreliatų įvardijimui. Pavyzdžiui, remiantis tokiais duomenimis jau būtų galima ne spekuliatyviai, bet moksliskai nustatyti, kaip siejasi valstybių išitraukimas į karą ir tarptautinės sistemos poliškumo pobūdis; ar yra koks nors karų dažnumo ir intensyvumo cikliškumas laike; kurios valstybės labiau linkusios spręsti konfliktus pasitelkiant karinę jėgą; koks yra ryšys tarp aukų skaičiaus ir noro bet kokia kaina siekti pergalės; kaip valstybių sprendimą ištraukti į karą veikia priklausomybė aljansams ir t. t.

Galiausiai, apibendrinus visus gautus rezultatus, tyrimas galėtų būti vainikuojamas apibendrintos ir išsamios teorijos, paaiškinančios, kaip, kodėl ir kada kyla karai, suformulavimu. Ši teorija, jau remdamasi ne spekuliacijomis, bet empirinių duomenų pagrindu, galėtų įvardyti tuos veiksnius, kurie labiausiai koreliuoja su valstybių sprendimu imtis karo veiksmų, ir kokia jų kombinacija paverčia karą labai tikėtinu. Idealiu atveju politikos formuotojai, remdamiesi šia teorija, galėtų prognozuoti ateities karus ir užkirsti jiems kelią.

Žinoma, šiandien jau aišku, kad biheviaristų viltys, jog sukaupus numatytus duomenis pavyks suformuluoti vientisą visa apimančią teoriją, buvo gerokai perdėtos. COW projekto atvejis irgi jokia išimtis. Gauti apibendrinimai apie karo priežasčių koreliacijas nebuvo tokie įspūdingi, kaip galbūt sumanytojai iš pradžių vylėsi, ir nesukėlė revoliucijos karo studijose. Tačiau, kaip parodė projekto eiga, vis dėlto pavyko gauti daug įdomių ir, svarbiausia, moksline analize paremtų apibendrinimų, kurių nebūtų pavykę suformuluoti, jeigu toks tyrimas nebūtų buvęs atliekamas.

Bet svarbiausia, mūsų manymu, šis projektas išryškino, kad mūsų įsitikinimas, jog apie praeities karus žinome jeigu ne viską, tai bent jau pakankamai daug, iš tikrųjų yra klaidingas. Singerio ir į projektą įsitraukusio istoriko Melvino Smallo (g. 1939) vadovaujami tyrinėtojai, pradėję rinkti duomenis apie kariautus karus, netruko pastebėti, kaip, tiesą sakant, paviršutiniškai jie yra aprašyti, o esami aprašymai yra dažniausiai labai netikslūs, labiau literatūriniai ar politiškai angažuoti, negu moksliniai. Ir kuo toliau į praeitį, tuo tie aprašymai yra vis mažiau smulkūs ir patikimi. Kaip tik todėl Singeris ir Smallas nusprendė savo tyrimą apriboti konkrečiu istoriniu laikotarpiu nuo 1816 metų ir sutelkti dėmesį tik į iš anksto nustatytus parametrus atitinkančius karus. Visa tai sudarė sąlygas labai nuosekliai sistematinti labai gausią daugybėje šaltinių išbarstytą informaciją ir kaupti ją bendroje duomenų bazėje.

Taigi apibendrinant COW projekto sumanymo reikšmę būtų galima išskirti bent tris su jos kūrimu ir plėtojimu susijusius padarinius. Nors COW pagrindu kol kas nepavyko sukurti karo priežasčių teorijos, jo pagrindu buvo suformuota ir panaudota pakankamai racionali karų klasifikacijos sistema. Antra, sukaupti duomenys toliau gali būti tikslinami ir papildomi. Ir trečia, svarbiausia, remiantis sukauptais duomenimis, galima toliau bandyti formuluoti visiškai moksliniu požiūriu pagrįstas išvadas bei kelti naujas hipotezes apie karą sąlygojančius veiksnius. Turbūt tai ir lėmė, kad šis projektas, nepaisant kai

kada nuvilliančių rezultatų, vis dėlto pritraukė daug sekėjų, kurie tęsia Singerio ir Smallo pradėtą darbą – tai liudija ir čia aptariama knyga.

Tiesa, prieš gilinantis į šios naujausios knygos turinį dar reikėtų pažymėti, kad, žinoma, COW nėra pats pirmasis ir vienintelis bandymas remiantis kiekybiniais metodais imtis analizuoti karų ir konfliktų priežastis. Singerio sumanymui svarbų impulsą suteikė jo pirmtakai – Pitirimas Sorokinas³ (1889–1968), Quincy Wrightas⁴ (1890–1970) ir Lewis Richardsonas⁵ (1881–1951), kurie savo darbuose ėmėsi sistemingai kaupti empirinius duomenis apie ginkluotus konfliktus. O vėliau, jau pasirodžius pirmajai COW projekto pagrindu parengtai knygai, daug kitų tyrinėtojų, kurie manė, kad COW taikomą metodiką arba reikėtų patobulinti, arba iš esmės pakeisti, pradėjo kurti savo empirinių duomenų kaupimo ir apibendrinimo projektus. Dabar tokių projektų pagrindu sukurtų duomenų rinkinių, kurie siekia aprėpti viso pasaulio įvykius ir konfliktus priskaičiuojama daugiau kaip keliasdešimt⁶. Tačiau, nepaisant jau sukauptų duomenų rinkinių įvairovės ir gausos, COW ilgą laiką išliko vienas autoritetingiausių, plačiausiai referuojamų ir nuolat besiplėtojančių duomenų rinkinių. Tai lėmė tiek jo aprėptį nuo 1816 metų, nes dauguma kitų projektų kaupė duomenis daugiausia nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos, tiek nuolat vykstantis duomenų bazės atnaujinimas, plėtojimas ir su pagrindiniais duomenimis apie karus susijusių duomenų rinkinių

³ Sorokin P. A., *Social and Cultural Dynamics*, vol. 3, *Fluctuation of Social Relationship, War and Revolution*, New York: American Book, 1937.

⁴ Wright Q., *A Study of War*, Rev. ed., 2 vols., Chicago: University of Chicago Press, 1942.

⁵ Richardson L. B., *Arms and insecurity: a Mathematical Study of the Causes and Origins of War*, Ann Arbor, Mich, reprinted for Boxwood Press by University Microfilms International, 1978; Richardson L. B., *Statistics of Deadly Quarrels*, Pittsburgh: Boxwood Press, 1960.

⁶ Išsamiau susipažinti su šiais duomenų rinkiniais galima: Eck K., „Beginner’s Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Data Set“, *Uppsala Conflict Data Program Paper # 1*, 1995, <http://www.pcr.uu.se/publications/UCDP_pub/UCDP_paper1.pdf>, 2010 07 26. Taip pat galima žr.: COW Home Page, <<http://www.correlate-softwar.org/links.htm>>, 2010 07 26.

formavimas. Todėl naujos knygos, kurioje pristatomi COW projekto vykdymo pastaruosius tris dešimtmečius rezultatai ir aprėpiami visi karai nuo 1816 iki 2007 metų, yra neabejotinai svarbus įvykis šioje tyrinėjimų srityje.

Teorinis pagrindas ir jo evoliucija

Savaime suprantama, knygos autoriai pirmiausia pabrėžia savo darbo perimamumą tarp šios ir anksčiau projekto pagrindu parengtų dviejų knygų. Perimamumą įrodo tai, kad knygoje remiamasi iš esmės tuo pačiu teoriniu pagrindu, kaip ir ankstesnėse publikacijose. Antra vertus, nuo 1982 metų tiek pasaulis, tiek jame tebevykstantys karai vis dėlto gerokai pasikeitė. Pasikeitė ir padidėjo ir jų ištirtumo laipsnis. Todėl ir teorinis pagrindas taip pat turėjo šiek tiek evoliucionuoti ir keistis. Tad toliau čia, pristatydami projekto teorinį pagrindą, kartu aptarsime ir jame atsiradusias naujoves.

Septintajame praeito šimtmečio dešimtmetyje inicijuodami tyrimų projektą, Singeris ir Smallas išplėtojo karų klasifikaciją, kurios pagrindiniu kriterijumi buvo pasirinkta specifinė karų dalyvių tipologija, pagrįsta apibrėžta tarptautinės sistemos samprata. Pasak autorių, karo dalyvis gali būti bet kuris politinis darinys (angl. *entity*), kuris, kad ir koks būtų jo statusas, turi pakankamai gyventojų (ne mažiau kaip 0,5 mln.), o tai suponuoja pakankamas fizines galimybes siekti savo politinių tikslų ir karinėmis priemonėmis⁷. Tačiau konkretesnis karo dalyvio statusas priklauso nuo jo santykio su tarpvalstybine sistema.

Čia reikėtų papildomai paaiškinti, kad Singeris ir Smallas skyrė net kelis analitinius tarptautinės socialinės sistemos lygmenis, iš kurių svarbiausi yra du – *tarptautinė* sistema ir *tarpvalstybinė* sistema. Pirmoji apima ir visas valstybes, ir visus kitus įmanomus politinius

⁷ Žr. Singer J. D., Small M., *op cit.*, p. 20.

darinius, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių neturi pripažintos valstybės statuso. Antroji – tai tikrai tarptautiniu mastu pripažintos valstybės. Pripažinimo forma šiuo atveju priklauso nuo laikotarpio. 1816–1919 metais tai valstybės, kurias pripažino pagrindinės didžiosios valstybės (tuomet – pirmiausia Anglija ir Prancūzija); o nuo 1920 metų – valstybės, kurios paprastai priklausė Tautų Lygai ar vėliau Jungtinėms Tautoms arba buvo pripažįstamos bent dviejų didžiųjų valstybių.

Taigi politinio darinio priklausomybė *tarptautinei* sistemai dar nebūtinai reiškė, kad politinis darinys (nepripažinta valstybė, mandatinė teritorija, kolonija, okupuota teritorija ir kt.) priklauso *tarpvalstybinei* sistemai. Ši perskyra buvo pati svarbiausia, nes leido sugrupuoti visus karus į dvi kategorijas – į *intrasisteminius* (vykstančius tarpvalstybinės sistemos viduje tarp jos narių, kitaip tariant, *tarpvalstybinius*) ir *ekstrasisteminius* (t. y. vykstančius tarp valstybės – tarpvalstybinės sistemos narės ir politinio darinio, kuris dėl vienokių ar kitokių priežasčių nepriklauso šiai sistemai, kitaip tariant, *kolonijinius* ar *imperialistinius*) karus. Šią pirmojoje knygoje naudotą klasifikaciją autoriai vėliau po dešimties metų išėjusioje antrojoje knygoje dar papildė ir valstybių viduje vykstančių pilietinių karų kategorija. Kaip pažymi autoriai, taip į bendrą aiškinamąją struktūrą (angl. *general explanatory framework*) buvo siekiama įtraukti ir šį pakankamai išplitusį jėgos naudojimo pasireiškimo tipą, kurio „kaip ilgalaikio istorinio fenomeno kiekybiniu požimiūri iki tol niekas netyrinėjo ir niekas nebandė sukurti tam reikalingos detalios longitudinalinės duomenų bazės“⁸.

Naujojoje 2010 metų knygoje autoriai apsisprendė šią, gana logišką ir aiškia, klasifikaciją šiek tiek modifikuoti. Atsižvelgdami į tai, kad pasaulyje daugėja ne tarpvalstybinių, bet būtent vidaus karų ir didėja jų dalyvių įvairovė, knygos autoriai nusprendė praplėsti ir dar

⁸ Small M., Singer J. D., *op. cit.*, p. 204.

patobulinti būtent vidaus karų kategoriją bei atitinkamai modifikuoti intrasisteminių (tarpvalstybinių) ir ekstrasisteminių karų definicijas. Dabar pagrindinių karų klasifikacijos atskaitos tašku tapo jau ne tarptautinė ir tarpvalstybinė sistemos, bet valstybė, kuri šiame projekte suprantama kaip „vyriausybės valdomas teritorinis darinys“⁹. Pagal tai, kas yra karo dalyviai – valstybės ar kas nors kita – ir yra skiriami keturi karų tipai. T. y. karai gali būti arba tarpvalstybiniai (kariauja dvi ir daugiau valstybių), arba ekstravalstybiniai (valstybės kariauja su valstybės statuso neturinčiais politiniais dariniais už savo teritorijos ribų)¹⁰, arba vidaus (pilietiniai, taip pat regioniniai ir tarpbendruomeniniai), arba nevalstybiniai (kariauja ne valstybės, bet kitokie nevalstybiniai ir neteritoriniai dariniai). Ši nauja klasifikacija sudarė galimybes aprėpti faktiškai visus dabar pasaulyje vykstančius karus, nesvarbu, kas ir kodėl juos kariautų.

Taip apibrėžę visus potencialius karų dalyvius ir jų tarpusavio karų formas, toliau projekto kūrėjai pabrėžė, kad toli gražu ne kiekvienas ginkluotas konfliktas turėtų būti laikomas karu. Siekiant imtis nuoseklaus karų priežasčių ir jas lydinčių veiksnių tyrinėjimo, buvo nuspręsta, kad karas, kuris galėtų būti traukiamas į duomenų rinkinius ir paskui įvairiais parametrais koduojamas ir analizuojamas, turi būti pakankamai skausmingas karinių junginių susidūrimas, kurio metu patiriama pakankamai didelių nuostolių. Karu, kuris buvo traukiamas į duomenų rinkinį, projekto iniciatoriai laikė tik tokį ginkluotą konfliktą, kurio metu dalyvaujančios šalys dėl karo veiksmų prarado ne mažiau kaip 1000 karių¹¹. Civilių aukos čia nebuvo skaičiuojamos.

Pažymėtina, kad ši pradinė Singerio ir Smallo nuostata ir toliau išliko nepakitusi per visą projekto gyvavimo laiką. Bet, atsižvelgiant

⁹ Sarkees M. R., Wayman F. W., *op. cit.*, p. 12.

¹⁰ Čia atkreipsime dėmesį į tai, kad ekstravalstybinių karų sąvoka nėra tapati anksčiau vartotai ekstrasisteminių karų sąvokai, nes pirmieji gali vykti tik už šalies teritorijos ribų, o antrieji galėjo vykti ir metropolijos teritorijoje.

¹¹ Singer J. D., Small M., *op. cit.*, p. 35.

į karo tipą, dar buvo padaryti papildomi šio karų atrankos kriterijaus patikslinimai. Tačiau dabartinėje keturlypėje karų klasifikacijoje dėl standartizacijos buvo nuspręsta nustatyti, kad, nesvarbu, kokio tipo yra karas, pagrindinis atrankos kriterijus bus suminiai ne mažiau kaip 1000 karių nuostoliai, patirti dėl karo veiksmų per metus nuo karo pradžios. O kiekviena atskirai paimta valstybė ar kitoks darinys bus laikomi karo dalyviais, jeigu jie arba prarado daugiau kaip 100 kovotojų, arba į konfliktą įtraukė daugiau kaip 1000 karių.

Projekto rezultatai

Pirmoji projekto pagrindu 1972 metais išleista knyga pristatė nuo 1816 iki 1965 metų vykusių karų analizės rezultatus. Tuomet tyrinėtojai surinko prieinamus duomenis apie tuo laikotarpiu vykusius tarptautinius *intrasisteminius* (t. y. tarpvalstybinius) ir *ekstrasisteminius* (t. y. kolonijinius arba imperialistinius) karus, kuriuose buvo užregistruoti didesni negu 1000 karių nuotoliai. Buvo nustatyta, kad per tą laiką iš viso įvyko 93 pasirinktus kriterijus atitinkantys karai, iš kurių 50 buvo intrasisteminiai ir 43 ekstrasisteminiai.

Pagrindinis duomenų rinkimo tikslas buvo kuo išsamiau įvairiais aspektais aprašyti karus. Svarbiausias dėmesys buvo skiriamas trijų rūšių duomenims: 1) karų mastui (angl. *magnitude*), kuris matuojamas „valstyb-mėnesiais“, t. y. dalyvavusių valstybių skaičiaus sandauga su karo trukme mėnesiais, 2) karų žiaurumui (angl. *severity*) – kiek buvo su karo veiksmis susijusių aukų ir 3) karų intensyvumui (angl. *intensity*), kuris būtų žiaurumo ir masto santykis.

Remiantis šiuo empiriniu pagrindu, pirmąsyk buvo gautos gana patikimos išvados. Dabar buvo galima sudaryti karų rikiuotę pagal jų žiaurumą, mastą ir intensyvumą; nustatyti koreliacijas tarp karų ir įvairių kitų tarptautinės sistemos sąlygų ir įvykių; nustatyti karų cikliškumo ir periodiškumo laipsnį; įvardyti atskirų regionų ir konkrečių valstybių karingumo laipsnį ar netgi atsekti meteorologinių

sąlygų poveikį ar nustatyti karą (pra)laimėjusių karo iniciatorių procentą ir kt.

Be abejonės, gauti duomenys buvo nauji, iki tol nežinomi, todėl pakankamai vertingi. Tačiau tuo pat metu projekto kūrėjams teko pripažinti, kad tų apibendrinimų neišeina pavadinti kuo nors panašiu į vientisą karo priežasčių teoriją. Kaip pažymėjo patys autoriai pirmosios knygos pabaigoje, „skirtingai negu kitose socialinių mokslų knygose, čia negalima išskirti nei dominuojančios teorinės krypties, nei galutinės išvados, nei pasikartojančio motyvo. Mes tik patikrinome keletą hipotezių, bet nesiekėme nei patvirtinti priežastinių modelių, nei paremti kokią teoriją ar užbaigti lemiamą eksperimentą. Viskas, ką mes pasiekėme – tai buvo sukūrimas ypatingo duomenų rinkinio, kurį dabar galima tobulinti ir modifikuoti į daugybę potencialiai naudingų pavidalų“¹².

Ir nors išsamaus duomenų rinkinio apie karus sukūrimas nesąlygojo naujos teorijos sukūrimo, Singeris ir Smallas neprarado optimizmo ir neleido sau suabejoti, kad jų atliktas darbas vis dėlto bus naudingas. Būtent tai ir lėmė, kad nebuvo atsisakyta toliau plėtoti šį projektą. 1982 metais išleistoje knygoje jau aprėptas laikotarpis nuo 1816 iki 1980 metų. Per tą laiką užregistruota 118 tarptautinių (intra- ir ekstrasisteminių) karų. Duomenų bazė taip pasipildė ir 106 pilietiniai karais.

Dar didesnę pagreitį projekto plėtra įgavo, kai greta pagrindinių duomenų rinkinių apie karus buvo pradėta kurti kitus su karais susijusių duomenų (angl. *related data*) rinkinius. Pirmiausia buvo pradėti rinkti duomenys apie materialines valstybių galimybes kariauti, t. y. tokie kiekvienos valstybės parametrai, kaip kasmetinės karinės išlaidos, kariuomenės dydis, energijos suvartojimas, geležies ir plieno gamyba, bendras gyventojų skaičius ir gyventojų skaičius miestuose. Kitas pradėtas formuoti duomenų rinkinys buvo skirtas valstybių sąjungų ir diplomatinio atstovavimo pavidalams, narystei tarptautinėse

¹² Singer J. D., Small M., op. cit., p. 374.

organizacijose, teritorinei kaimynystei, kultūrinėms grupėms ir prekybai. Visi šie duomenys buvo pradėti naudoti įvairiose mokslininkų studijose, skirtose karų priežastims tyrinėti.

1985 metais su COW susiję tyrinėtojai Charles S. Gochmanas ir Zeevas Maozas pagrindė papildantį COW militarizuotų tarpvalstybinių ginčų (*Militarized Interstate Dispute* – MID) duomenų rinkinio kūrimą. Čia buvo sumanyta rinkti duomenis apie tokius karinius konfliktus, kuriuose karių aukų skaičius neperžengė 1000 limito ir dėl to tokie konfliktai negalėjo būti įtraukti į pagrindinius duomenų apie karus rinkinius. Šio duomenų rinkinio kūrimo tikslas buvo tiek surinkti daugiau papildomos informacijos apie karų kilimo priežastis, tiek išsiaiškinti, kas lemia, kad vienas ar kitas nedidelio masto konfliktas vis dėlto neperauga į stambaus masto karą¹³. Netrukus kaip šio duomenų rinkinio papildinys buvo pradėtas vykdyti vadinamasis Behavioristinis karo koreliatų (*Behavioral Correlates of War* – BCOW) projektas, kuris buvo skirtas detalesniems duomenims apie karinių ir diplomatinių veiksmų seką tose pavojingose valstybių konfrontacijose rinkti¹⁴. Čia paminėti tik kai kurie su pagrindine COW duomenų baze susiję duomenų rinkiniai. Su jais ir kitais likusiais galima susipažinti dabar nuolat veikiančioje projekto interneto svetainėje – <http://www.correlatesofwar.org>.

Pati pagrindinė karų duomenų bazė irgi buvo nuolat atnaujinama. 2003 metų atnaujinimą, kuris apėmė 1816–1997 metus, ir tuo laikotarpiu kilusį 401 karą, iš kurių 79 buvo tarpvalstybiniai, 108 ekstravalstybiniai ir 214 – vidaus karai, parengė recenzuojamos knygos autoriai¹⁵. Tad čia aptariama, trečioji, projekto pagrindu parengta

¹³ Plačiau žr. Gochman Ch. S., Maoz Z., „Militarized Interstate Disputes, 1816–1976: Procedures, Patterns, and Insights“, *Journal of Conflict Resolution* 28, 1984, no. 4, p. 585–616.

¹⁴ Plačiau apie tai žr. COW Related Data, <<http://community.middlebury.edu/~leng/download/crisis.zip>>.

¹⁵ Žr. Sarkees M. R., Wayman F. W., Singer J. D., „Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look at Their Distribution over Time, 1816–1997“, *International Studies Quarterly* 47, 2003, no. 1, p. 49–70.

knyga, viena vertus, visais atžvilgiais tęsia anksčiau pradėtą darbą. Dabar jau aprėptas 192 metų laikotarpis nuo 1816 iki 2007 metų. Dar išpūdingesnis į duomenų bazę įtrauktų karų skaičius – 655, iš kurių 95 yra tarpvalstybiniai, 163 ekstravalstybiniai, 335 vidaus ir 62 nevalstybiniai karai.

Antra vertus, įdomu pažymėti, kad knygoje akivaizdžiai atsispindi šioks toks akcentų pakeitimas formuluojant projekto ir jo pagrindu parengtos publikacijos tikslus. Pirmame leidime (taip pat antrajame) akivaizdžiai buvo taikomasi į labai ambicingą tikslą – „identifikuoti tuos kintamuosius, kurie dažniausiai asocijuojasi su karo pradžia per praėjusius pusantro šimto metų nuo Vienos kongreso“¹⁶, o dabar imamasi ieškoti atsakymo į santykinai lengvesnį klausimą. Čia autoriai, remdamiesi sukauptais ir atnaujinamais duomenimis, stengiasi suprasti ir aprašyti, kaip evoliucionuoja karas kaip socialinis reiškinys. Kad būtų suprantamiau, autoriai pasitelkia medicininę analogiją ir, darydami prielaidą, kad karai yra žmonijos „liga“, jų tyrinėjimą sutapatina su ilga, kruopščia ir toli gražu ne visada sėkminga ligos priežasčių ir veiksmingų „vaistų“ paieška¹⁷. Taigi, nors trečiojo leidimo autoriai iš principo neatsisako pagrindinės projekto idėjos atskleisti karo priežastis, kaip svarbiausią projekto pranašumą iškelia atsiveriančias galimybes stebėti ir fiksuoti karo pavidalų evoliuciją ir diskutuoti su vienokiais ar kitokiais požiūriais, kokia yra šiuolaikinio karo evoliucijos kryptis. Tai lyg ir reikštų, kad, neatsisakant pagrindinio tikslo, vis dėlto į pirmą planą iškeliamas mažiau ambicingas, bet realistiškesnis tarpinis siekis, kurio įgyvendinimas yra realesnis.

Atitinkamai ir šios knygos turinio struktūra esmingai skiriasi nuo dviejų pirmųjų. Pirmieji du leidimai buvo labiau orientuoti ne tiek į surinktų duomenų apie karus publikavimą, kiek į vykdant projektą gautų apibendrinančių rezultatų interpretavimą. Tad šiuo atveju didžioji knygos dalis skirta būtent konkrečių į duomenų rinkinius

¹⁶ Singer J. D., Small M., *op cit.*, p. 4.

¹⁷ Sarkees M. R., Wayman F. W., *op. cit.*, p. 6.

įtrauktų karų aprašymams. Dėl to knyga, visų pirma, yra labai naudingas visų tiriamuoju laikotarpiu vykusių karų žinynas. Tuo pat metu apibendrinamoji dalis, lyginant su ankstesniais leidimais, yra akivaizdžiai kuklesnė ir, kas ypač įdomu, apibendrinant empirinius duomenis gauti rezultatai yra ne tik pristatomi, bet ir gretinami su kitomis „konkuruojančiomis“, t. y. teologinėmis, psichologinėmis ir filosofinėmis karų priežasčių aiškinimo paradigmomis¹⁸.

Remdamiesi sukauptais duomenimis knygos autoriai konstatuoja, kad ir toliau karai kyla cikliška, t. y. laikotarpius, kai kyla daug karų, cikliška keičia ramesni laikotarpiai. Šis cikliškumas jau buvo užfiksuotas anksčiau, tyrinėjant XIX amžiaus karus. Bet ir iš naujausių duomenų (iki 2007 metų imtinai) akivaizdu, kad šis karų raiškos būdas lieka nepakitęs ir visą XX amžių. Sugrupavus visus karus, kurie įvyko per nagrinėjamus 192 metus, į 19 dešimtmečių, buvo gauta, kad kiekvieną dekadą vidutiniškai kilo apie 30 karų. Taigi ši statistika lyg ir patvirtintų tas teorijas, kurios mano, kad karai yra neatskiriamas žmonijos atributas ir jų niekaip negalima išvengti¹⁹.

Statistiniai duomenys pateikia ir kitą svarų argumentą tiems realizmo teoretikams, kurie tvirtino, kad dvipolė tarptautinė sistema buvo stabilesnė, negu kitos tarptautinės sistemos. Šaltojo karo laikotarpiu naujų karų kilo kiek mažiau negu vidutiniškai²⁰.

Statistiniai duomenys taip pat leidžia gana konkrečiai atsakyti į klausimus, susijusius su žemynų, taip pat atskirų valstybių taikingu / karingumu. Nagrinėjant karų kilimą atskiruose žemynuose (regionuose) galima patikrinti hipotezę, ar pasaulį galima suskirstyti į nuolatines „taikos ir klestėjimo“ bei „karo ir sumaišties“ zonas. Čia regionai išsidėstė tokia tvarka – po mažiausiai karų patyrusios Okeanijos eina Europa, Afrika, Amerika ir galiausiai daugiausia karų patyrusi Azija²¹. Statistiškai pačių „karingiausių“ valstybių penketuką

¹⁸ Sarkees M. R., Wayman F. W., žr. p. 541–569.

¹⁹ Ten pat, p. 562.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat, p. 566.

sudaro – Jungtinė Karalystė – 81, Prancūzija – 67, Rusija / SSRS – 51, Turkija / Osmanų imperija – 47, Kinija – 42²².

Tačiau, knygos autorių nuomone, svarbiausias teorinių debatų apie karo raidą kontekste projekto rezultatas yra akivaizdus nenuginčijamas įrodymas, kad karai niekaip nenyksta ir tebelieka labai reikšminga pasaulio politikos sudedamoji dalis. Šia prasme, pasak autorių, „toks rezultatas suponuoja problemą „demokratinės taikos“ literatūrai ir joje siekiamai pagrįsti hipotezei apie laipsnišką karų nunykimą“²³. Statistiškai nepasitvirtina ir vadovaujantis šia teorija formuluojama hipotezė, kad po Šaltojo karo prasideda nauja taikos era.

Tokie būtų įdomiausi „atradimai“ apie visus karus apskritai, neatšizvelgiant į jų tipą. Antra vertus, ne mažiau įdomūs yra ir duomenimis apie atskirų karų tipus paremti apibendrinimai. Knygoje konstatuojama, kad tarpvalstybiniai karai yra santykinė retenybė – per 192 metus tekilo tik 95 tokie karai. Ypač išsiskiria „taikingumu“ pirmoji XIX amžiaus pusė: 1817–1846 metais tekilo tik du tarpvalstybiniai karai. Ir apskritai šioje karų kategorijoje XIX amžius po Napoleono karų buvo gerokai taikingesnis negu XX amžius – pirmajame priskaičiuojama 31 karas, o antrajame net dvigubai (!) daugiau – 62 tarpvalstybiniai karai²⁴.

Ekstravalstybiniai karai savo skaičiumi gerokai lenkia tarpvalstybinius. Per 192 metus priskaičiuoti 163 tokie karai. Kadangi šiuose karuose valstybių oponentai buvo politiniai dariniai, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių neturėjo valstybių statuso, tai daugiausia tokio tipo karų vyko XIX amžiaus antrojoje pusėje, imperializmo klestėjimo laikotarpiu. Po Pirmojo pasaulinio karo tokio tipo karų beveik nebevyko, o vėliau, jau po Antrojo pasaulinio karo prasidėjus dekolonizacijai, jų skaičius vėl šoktelėjo aukštyn²⁵. Knygoje taip pat

²² Ten pat.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat, p. 76–77.

²⁵ Ten pat, p. 333.

atkreipiamas dėmesys, kad pastaruoju metu, kai atsirado nevalstybinių darinių, galinčių vykdyti kovos veiksmus (pavyzdžiui, „Al-Qaida“). ekstravalstybinių karų vėl daugėja.

Vidaus karai – tai pati didžiausia (daugiau kaip pusė, 332 iš 655) knygoje nagrinėjamų karų grupė. Susipažinus su duomenimis iš karto krinta į akis, kad šių karų išsidėstymas laiko skalėje gerokai skiriasi nuo tarpvalstybinių ir ekstravalstybinių karų. Šių karų ypač padaugėjo XX amžiaus antrojoje pusėje ir pačioje pabaigoje. Šiuo požiūriu išskirtini 1991 metai, kai kilo net 10 tokių karų. Kadangi vidaus karai – tai didžiausia karų grupė ir kadangi pastaruoju metu tyrinėtojų susidomėjimas šiais karais yra ypač didelis, iš knygos sužinome, kad planuojama parengti ir išleisti šiems karams skirtą specialų leidinį, kuriame bus išsamiau analizuojamos šių karų kilimo ir evoliucijos savybės.

Galiausiai kaip atskira karų kategorija pirmą kartą projekto istorijoje pristatomi ir nevalstybiniai karai. Iki šiol tokie ginkluoti konfliktai ir jų metu patirtos aukos nebuvo skaičiuojamos ir, savaime suprantama, kad siekdami išsamumo karų tyrinėtojai ryžosi sudaryti ir tokiems karams skirtą duomenų rinkinį. Jie suskaičiavo, kad per 192 metus vyko net 62 karai, kuriuose žuvo daugiau negu 1000 kovotojų, bet juose susidūrė ne valstybės tarpusavyje ar valstybės su tokio statuso neturinčiu geopolitiniu dariniu, bet kur nė vienos iš kariaujančių pusių nebuvo galima priskirti valstybių kategorijai. Šie karai buvo būdingesni pirmajai XIX amžiaus pusei, kai didelės teritorijos už Europos ribų dar nebuvo įtrauktos į tarptautinę sistemą, o jose dar tik formavosi valstybių užuomazgos, bet, nepaisant to, jau buvo pakankamai išsivystę gebėjimai kariauti.

Apibendrinimas

Štai tokie bendrais bruožais būtų įdomiausi naujos knygos apie karus puslapiai. Žinoma, trumpoje recenzijoje neįmanoma perteikti

visos pateiktos informacijos ir svarstymų aprėpties. Tačiau tai ir ne svarbiausia. Svarbiausia, į ką skatina atkreipti dėmesį šios knygos pasirodymas, – tai griežtai mokslinio (arba dažniau vadinamo bihevioristiniu) tipo tyrinėjimo metodologijos užimamą vietą šiuolaikinių tarptautinių santykių, tarptautinės politikos ir įvairaus tipo karų studijose. Tokios knygos pasirodymas yra neabejotinas ženklas, kad biheviorizmas, nepaisant su juo susijusių nusivylimų, vis dėlto nebuvo ir, matyt, negali būti sukritikuotas. Tai, kad 1963 metais inicijuotas bihevioristinis „Karo koreliatų“ projektas ne tik „nenumirė“ iki šiol, bet ir jo pagrindu buvo sukurta daug kitų susijusių duomenų rinkinių ir kad po ilgos pertraukos pasirodė ši tikrai dėmesio verta publikacija, rodo, jog ši metodologija visai neprarado savo pozicijų ir netgi priešingai – darosi vis įdomesnė ir patrauklesnė vis didesniai tyrinėtojų skaičiui.

Atkreipsime dėmesį ir į tai, kad ant šios knygos viršelio puikuojasi užrašas „Correlates of War Series“, kaip pažymi knygos autoriai įvade, tai jau antroji (!) šios serijos knyga. Pirmoji knyga – Douglaso Giblerio parengtas dvitomis, skirtas tarptautiniams kariniams aljansams nuo 1648 iki 2008 metų, pasirodė jau 2009 metais²⁶. Vadinausi, artimiausiais metais bus galima susipažinti ir su kitomis projekto kontekste gimusiomis ar dar gimstančiomis knygomis.

Žinoma, prasidedantis naujų publikacijų bumas nereiškia, kad griežtų mokslinių kiekybinių metodų taikymo tarptautinių santykių studijose šalininkams bus lengva atremti skeptikų argumentus. Bet čia turėtų padėti ir gerokai apmažėjusios ambicijos. Juk šiais laikais niekas ir nesiryžtų pretenduoti į bendros karo priešasčių teorijos sukūrimą, remiantis vien tik detaliu įvykusių karų aprašymu. Tačiau, kaip galima įsitikinti iš šios knygos, remiantis bihevioristiniu tyrimu sukauptais duomenimis galima labai vertingai ir dalykiškai dalyvauti diskusijoje apie karų evoliuciją. Todėl abejoti tokio pobūdžio tyrinė-

²⁶ Žr. Gibler D. M., *International Military Alliances, 1648–2008*, CQ Press, 2009, <http://www.cqpress.com/product/International_Military_Alliance.html>.

jimų verte nėra realaus pagrindo. Juk niekas nekritikuoja meteorologų, kurie metų metais kiekvieną dieną matuoja ir registruoja oro temperatūrą, kritulių kiekį, bet niekada negali visu šimtu procentų nuspėti, koks iš tikrųjų oras bus po savaitės, mėnesio ar metų. Negali to padaryti visu šimtu procentų, bet tuo pat metu, remdamiesi ilgamečiais stebėjimais, gali formuluoti pakankamai pagrįstas realistiškas hipotezes. Kaip tik todėl kartą pradėtas karų stebėjimas ir tęsiasi iki šiol, o vykdomas stebėjimo dabar atrodo vis vertingesnis, negu gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Baigdamas dar pažymėsiu, kad biheavioristinės metodologijos taikymo galimybės tebėra gerokai neišnaudotos ir Lietuvos diplomatinės, saugumo ir karo studijose. Padėtis čia dar šiek tiek primena padėtį Vakaruose prieš penkiasdešimt metų. Šiandien analizuojant tarptautinius santykius ir ypač formuojant užsienio politiką dominuoja realizmas arba dar senesnė jo atmaina – geopolitika, kuri kartais eklektiškai atskiedžiama utopiniu idealizmu. Tačiau akivaizdus šių metodologijų atotrūkis nuo realybės ir nuviliantys rezultatai skatina kai kuriuos tyrinėtojus, ypač jaunesnės kartos, mestis į kitą kraštutinumą – stvertis konstruktyvizmo, postmodernizmo, diskurso analizės. Tačiau, kad ir kaip keista, vėlgi be didesnio rezultatyvumo. Tyrinėtojai taip ir lieka toli nuo tikrovės ir geriausiu atveju gali formuoti jos vertinimus *ex poste*, bet nelabai ką turi patarti politikos formuotojams. Jie tarsi kabo ore, o „produkcijos vartotojas“ iš tiesų nelabai žino, ką su jais daryti.

Tačiau, mano manymu, čia lieka neužpildytas didžiulis tarpas, kuris man ironiškai primena kažkada sovietinėje ideologijoje reklamuotą galimybę besivystančioms šalims, pavyzdžiui, Mongolijai, iš feodalizmo pereiti į komunizmą, aplenkiant kapitalizmą. Tačiau kaip Mongolijai ir ne tik jai nepavyko išvengti kapitalizmo, taip ir Lietuvos užsienio ir saugumo politikos studijose, išsisemiant ir artėjant prie pabaigos realizmo ir idealizmo debatams, ateina laikas ryžtingai, bet nuosekliai biheavioristinei revoliucijai (gal geriau evoliucijai).

Galima tik pažymėti, kad vidaus politikos studijose šis procesas jau sėkmingai plėtojasi, nes čia paprasčiau pasitelkti konkrečių sociologinių tyrinėjimų metodus. O užsienio ir saugumo politikos studijose tai dar laukia savo eilės.

Kai kas galėtų sakyti, kad biheviorizmas pasaulio politikos studijose yra atgyvenęs, senamadiškas, mažai įtikinantis ir nevertas dėmesio dalykas. Bet su tuo galima sutikti tik iš dalies, biheviorizmas tikrai nėra madingas, tačiau bihevioristinės revoliucijos metu iškeltos idėjos ir principai niekada nebuvo atmesti kaip iš esmės klaidinantys. Jie tik kritikuoti, kad jais remiantis atliktų tyrinėjimų rezultatai buvo ne tokie įspūdingi, kokių iš pradžių tikėtasi. Tačiau, nepaisant visko, gauti rezultatai pasižymėjo ypač dideliu patikimumu ir nepraranda savo reikšmės iki šiol. Lietuvos užsienio politikos studijų problema ne ta, kad mes pavėlavome dalyvauti bihevioristinėje revoliucijoje, bet ta, kad ji pas mus dar neįvyko, nors tam jau subrendo visos sąlygos. Manau, kad čia nieko baisaus, nes ir barokas pas mus atėjo daug vėliau negu į Europą, bet nuo to jis nepasidarė prastesnis.

GEDIMINAS VITKUS